

ŞƏRQŞÜNASLIQ**MÜASİR TÜRK DİLİNƏ KEÇMİŞ AVROPA MƏNŞƏLİ
SÖZLƏRİN MİLLİLƏŞMƏSİ HAQQINDA****R.Ə.RÜSTƏMOV*****Bakı Dövlət Universiteti***

Elə bir dil yoxdur ki, başqa dillərdən söz almasın. Bu alınmalar bəzi dillərdə çox, bəzilərinde isə az olur. Alınmaların leksik-qramatik əlamətlərinə görə dilə daxil olma üsulları, mənşəyi, sosial və professional diferensiasiyası, struktur xüsusiyyətləri müxtəlif şəkildə izah olunur. Alınmalar dildə ayrıca bir qrup təşkil edə və ya fonetik qramatik sistemin süzgəcindən keçib milliləşə bilər ki, bu halda dillərin struktur xüsusiyyətləri başlıca rol oynamış olur. Milliləşmə çətin prosesdir, amma vacib işlərdəndir. Termin də bizim milli varlığımızı, milli mühtimiz, türkün düşüncə tərzini, tərəkür səviyyəsini, necə deyirlər, özündə əks etdirən, onu gözəlləşdirən, ahəngləşdirən vahidlərdəndir. «Millətin istifadə etdiyi dilin əsas fondu, qrammatik quruluşu, fonetikasi və frazeologiyası görünən yerdən millilik – milli ədəbi dilin inkişafı başlanır» [1, 96].

«Müstəqillik qazanmış türk xalqlarının dilində alınma leksika» adlı məqaləsində İsmayıl Kazımov haqlı olaraq qeyd edir ki, siyasi mövzuda məqalə üzərində işləyən politoloq istər-istəməz həmin mövzu ilə bağlı, oxuduğu materiallarda olan leksik-terminoloji vahidləri və onun qarşılığını əksər hallarda türk dilində tapa bilmir. Buna görə də alınma sözlərin milliləşdirilməsinə çox böyük ehtiyac vardır [2, 296]. Bu məqaləni yazmaqda əsas məqsədimiz türk dilinə keçən Avropa mənşəli sözləri Türk Dil Qurumu tərəfindən saf-çürük edilməsinə münasibətimizi bildirməkdir.

Türk Dil Qurumu dildə özləşmə prosesini davam etdirməklə yanaşı, Avropa mənşəli sözləri milliləşdirmə sahəsində də az iş görməmişdir. Bu prosesi həm uğurlu, həm də uğursuz hesab etmək olar. Bəzi terminlərin milli terminlərlə əvəz olunmasında yanlış ifadələrə indi də rast gəlinir. Bunlara misal olaraq aşağıdakı terminlərə nəzər yetirək. Məsələn, dansing, travma, eskort, radikal, notralize kimi sözlər bu gün də türk dilində işlənməkdədir. Qeyd etmək lazımdır ki, türk dilində alınma sözlər yeni sözlərə nisbətən azlıq təşkil edir. Yuxarıda qeyd olunan misalların türk dilində qarşılığını, hansı sözlərlə əvəz olunduqlarını izah etməyə çalışacağıq.

Türk dilində çox sayda Avropa mənşəli sözlər bu gün də işlənməkdədir. Türk dilinin fəal lügət tərkibini təşkil edən həmin sözlərin bir qismini milliləşdirmək çox vacib və həllini gözləyən problemlərdən

biridir. Türk Dil Qurumunun əsas vəzifəsi də dildə işlədilən Avropa mənşəli sözləri türk dilinə uyğun şəkildə özəlləşdirmək, onların aktiv işlənməsini, və həmin sözlərin dildə vətəndaşlıq hüququ qazanmasını təmin etməkdir. Davam etməkdə olan özləşmə prosesinin nəticələrinə diqqət etdikdə görürük ki, elə sözlər də var ki, Türk Dil Qurumu (TDQ) həmin sözlərin ekvivalentini bizcə uğurlu şəkildə tapa bilməmişdir. Avropa ölkələri ilə Türkiyənin ictimai, mədəni, elmi, iqtisadi sahələrdə əlaqələrinin genişlənməsi Avropa ölkələrinin dilindən xeyli terminoloji vahidin türk dilinə keçməsinə səbəb olmuşdur. Əvvəllər beynəlxalq sözlərin ədəbi dilə axını müşahidə edilirdisə son zamanlar elmi-texniki və başqa sahələrə aid terminlərə də rast gəlinir. Bu terminlərin bəziləri türk ədəbi dilində işlənir və hətta milli mənşəli sözlərlə birləşməsi əsasında ayrı-ayrı terminlər yaradılır. Məsələn, türk dilinə ingilis dilindən keçmiş dansing sözünü danslıq sözü ilə əvəz etmək təklif olunur [3, 137]. Biz, belə hesab edirik ki, dansing sözü ilə danslıq sözü arasında elə bir ciddi fərq yoxdur. Danslıq sözünün əvəzinə oyun meydanı terminini işlətmək daha doğru olardı. Fikrimizcə, dansing sözü ilə danslıq əvəzinə oyun meydanı və ya (dans salonu) oyun salonu yazmaq daha uyğun olar.

TDQ travma sözünü vuruk, incime, sarsıntı sözləri ilə əvəz etməyi təklif edir [4, s.138]. Bizcə termin dəqiq, sinonimsiz olmalıdır, paralellik termini elmi üslubdan uzaqlaşdırır. Bizim fikrimizcə, üç sözün əvəzinə zede sözünü yazmaq məqsədə daha uyğun olardı.

TDQ eskort sözünü koruma, mühafizə takımı sözləri ilə əvəz etməyi təklif etmişdir. Biz belə hesab edirik ki, türk dilində güvenlik məqsədilə işlədilən «koruma mühafizə takımı» yerinə koruma aracı sözünü işlətmək daha məqsədəuyğundur. Məsələn: Bakanlık tarafa hareket eden başbakana koruma araçları eşlik etti [5, s.268].

TDQ radikal sözünü, dildə «kökten, temelden» mənaları ilə bərabər «elm dilində, siyasətdə yeniliklər etməyə təşəbbüs göstərən mənada işlədilməsi təklif olunur. Bir başqa mənası, fəlsəfədə» yaşamaq tərzini, yaşamaq əlaqələrini tənqid edib köklü surətdə dəyişdirmə təşəbbüsü göstərən şəxs kimi verilmişdir. Biz təklif edirik ki, radikal sözü köklü, kökten, köktenci kimi işlədilsə daha uğurlu olar. Məsələn: Türk halkı, türk basınında köklü tedbirler aldı. Köktenci bir çizgide olmasına rağmen dini içerikli örgütsel ilişkilerden kaçınıyor [6, s.268].

TDQ türbülans (Fransızca-turbulence). Bu söz türk dilində iki mənada işlənməkdədir. Bunlardan biri neft, qaz, məhsulunun (maye halında) burula-burula axması, ikinci mənası isə hüzursuzluq, rahatsızlıq, qarşılıqlıq və s. mənalarında işləndiyi qeyd edilir və bu terminin burgaç və hava burgacı sözləri ilə əvəz olunması təklif olunur.

Burgaç və hava burgacı terminlərinə aid verilmiş misallara diqqət edək: Paris səfərini yapan yolçu uçağının hava burgacına girməsi sonuncu yaralanan hostes önceki akşam İstanbul'a getirildi. Biz, kısa dönemli giriş çıkışları, burgaçları çok büyütüyor, gelişmenizi görmeden çöküyoruz diyoruz [7, 268]

Göründüyü kimi bu terminlər bir o qədər özünü doğrultmamışdır. Bizim fikrimizcə burgaç və hava burgacı terminlərinin əvəzinə kasırga hava boşluğu [7, s.59] və ya fırtına [8, s.609] yazılsa məqsədə daha uyğun olardı.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir türk ədəbi dilində, kütləvi informasiya vasitələrinin dilində Avropa mənşəli sözlər lazım oldu-olmadı işlənməkdədir. Türk mətbuatında tez-tez rastlaşdığımız sözlərdən biri də notralize sözüdür. Bizim fikrimizcə bu sözü birtərəfli şəklində işlətmək daha məqsədə uyğundur. Çünki bitaraf sözü fars dilindən alınma söz olmasına baxmyaraq türk dilinin lüğət tərkibinə daxil olmuş, vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır. Bu baxımdan bitaraf sözü türk dilində əsrlərlə işlənmiş və mənası da hamılıqla anlaşılandır.

Müasir türk ədəbi dilində elə alınmalar da vardır ki, TDQ-u bu gün də bu sözlərin qarşılığını, yəni öz türkcəsini tapmaqda çətinlik çəkir. Məsələn:

Hars yerine-kültür,
Siyaset yerine-politika,
Uzuv yerine-orqan
Gayr-i tabii yerine-anormal

Yuxarıda verilmiş sözlər də türk dilinin lüğət tərkibinə daxil olmuş, vətəndaşlıq hüququ qazanmış, tələffüzləri asan olduğuna görə bu gün də türk dilində işlənməkdədir. Avropa mənşəli alınmaların milliləşməsinə həsr olunmuş bu kiçik məqalədə mövzu ilə əlaqədar geniş və hərtərəfli məlumat vermək çətin olsa da bir damlasını nəzərinizə çatdırmağı özümüzə borc bildik.

Nəzərinizə çatdırmaq istəyirik ki, türk dilinin üslubi zənginliyinin artmasında, lüğət fondunun mənasız əcnəbi terminlərdən təmizlənməsində, onun milliliyinin genişlənməsində Türk Dil Qurumu faydalı iş görür və görməkdə davam edir. Bizim qeydlərimiz iradlar deyil, sadəcə təkliflərdir və bu təkliflər türk dilinin özleşmə prosesində böyük işlər görən TDQ-nin fəaliyyətinin daha da genişlənməsinə, artırılmasına xidmət göstərmək məqsədilə edilmişdir.

Biz düşünürük ki, TDQ-u bu prosesi davam etdirərkən abidələrimizin dilinə geniş yer ayrılacaq və türk dilinin səs sistemində uyğun sözlərin seçiminə üstünlük verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Budaqova Z., Hacıyev T. Azərbaycan dili. Bakı, Elm, 1992.
2. Türk dillərinin tarixi-müqayisəli leksikologiyası məsələləri. I cild, Bakı, 2004, səh.296.
3. Türk dili, sayı 560, 1998, s. 137.
4. Yenə orada, s.138.
5. Dil və Edebiyyat dergisi. Sayı: 543, mart, 1997, s.268.
6. Yenə orada, s.268.
7. Русско-турецкий словарь. Москва «Русский язык», 1989, стр.59.
8. D.Mehmet Doğan. Büyük Türkçe sözlük. Ankara, 1990.

**О НАЦИОНАЛИЗАЦИИ СЛОВ ЕВРОПЕЙСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ,
ПЕРЕШЕДШИХ В СОВРЕМЕННЫЙ ТУРЕЦКИЙ ЯЗЫК**

Р.А.РУСТАМОВ

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются особенности процесса национализации слов европейского происхождения, перешедших в современный турецкий язык.

Помимо этого, здесь используются некоторые соответствия вышеназванных слов в современном турецком языке и приводятся рекомендации по наиболее целесообразному использованию эквивалентов - слов.

В целом статья показывает важность процесса национализации словарного фонда современного турецкого языка.

**ON THE NATIONALIZATION OF EUROPEAN ORIGIN'S WORDS,
PASSED TO THE CONTEMPORARY TURKISH LANGUAGE**

R.A.RUSTAMOV

SUMMARY

There are considered peculiarities of European origin's words, passed to the contemporary Turkish language in this article.

Besides that, some correspondences of above-named words in the contemporary Turkish language are investigated and advices for the most expedient using of words-equivalents are adduced here.

As a whole, the article shows the importance of nationalization's process of the contemporary Turkish language's basic word stock.